

KRZYSZTOF MATYJASIK, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie [rec.], Waldemar Czachur, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Oficyna Wydawnicza „Atut” — Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2020, ss. 313.

ORCID: 0000-0002-7897-2745

Najnowsza publikacja pt. *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy* autorstwa Waldemara Czachura, językoznawcy z Instytutu Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, wpisuje się we wciąż aktualne badania nad dyskursem nie tylko w językoznawstwie, lecz także w naukach humanistycznych i społecznych (medioznawstwie, kulturoznawstwie i socjologii). Niniejsza monografia została opublikowana w roku 2020 w Oficynie Wydawniczej „Atut” — Wrocławskim Wydawnictwie Oświatowym. Składa się ona z następujących części: z sześciu rozdziałów, bibliografii, spisu rysunków i spisu tabel oraz streszczeń w dwóch językach obcych — w języku angielskim (*Summary*) i niemieckim (*Zusammenfassung*). Przedmiot jej stanowią rozdziały 2–5, podzielone na podrozdziały. Całości pracy dopełnia obszerna bibliografia składająca się w dużej mierze z publikacji w językach niemieckim i polskim, ale też w angielskim i francuskim. Każde streszczenie, podobnej wielkości, przedstawia najważniejsze informacje ujęte w książce, słowa-klucze oraz przekład tytułu publikacji na dany język obcy.

Jak zauważa sam autor, definiowanie dyskursu pozostaje nadal „nieostre, rozmyte i wieloznaczne, a poza tym zakorzenione w różnych tradycjach metodologicznych, co powoduje liczne nieporozumienia metalingwistyczne” (Czachur 2020: 7). Podkreśla, że monografia „jest próbą syntezy oraz integracji polonistycznej i germanistycznej refleksji nad dyskursem i jego lingwistyczną analizą [...]” (Czachur 2020: 12). Tym samym publikacja skupia się na lingwistycznie ukierunkowanych badaniach nad dyskursem na pograniczu studiów polonistycznych i germanistycznych.

Monografię otwiera *Wprowadzenie: dlaczego dyskurs?*. Ze względu na postawione w tytule pytanie można jednak potraktować je jako wstęp do pracy i badanej w niej tematyki dyskursologicznej. W tej części czytelnik znajdzie nakreślone cele badań oraz próbę zdefiniowania terminu „dyskurs”. Według Czachura (2020: 9) „dyskursy, rozumiane jako konkurujące ze sobą debaty społeczne na tematy bardziej lub mniej istotne dla wybranego społeczeństwa, stają się kluczowymi operacjami dla społecznie wytworzonej komunikacji oraz organizacji wiedzy i tworzenia się sensów zbiorowych”. W tej części autor prezentuje również pytania badawcze, które powinny znaleźć odpowiedzi w dalszych częściach tej publikacji. W swojej pracy odwołuje się on do dotychczasowych ustaleń i wyników badań nad dyskursem, z dziedzin językoznawstwa zarówno germanistycznego, jak i polonistycznego.

Na tym etapie formułuje trzy główne pytania: 1. jak językoznawstwo polonistyczne i germanistyczne otwierało się na kategorię dyskursu?; 2. jak językoznawstwo polonistyczne i germanistyczne podejmowało próby adaptacji kategorii dyskursu?; 3. w jaki sposób lingwistyka dyskursu określa swój przedmiot badań, cel poznawczy oraz procedurę badawczą?

Rozdział zatytułowany *Język w użyciu jako przedmiot badań* jest przedstawieniem dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych koncepcji zakorzenionych w językoznawstwie strukturalistycznym i poststrukturalistycznym na temat języka. Owe podejścia do języka zostały usytuowane w kontekście społecznym oraz kulturowym. Autor omawia tu filozoficzne poglądy niemieckich językoznawców, między innymi Wilhelma von Humboldta, Karla Bühlera oraz Ludwiga Wittgensteina. Warto zaznaczyć, że zostały zaprezentowane także poglądy takich polskich językoznawców, jak Tadeusz Milewski i Leon Zawadowski oraz antropologa Bronisława Malinowskiego. Koncepcje zarówno Milewskiego, jak i Zawadowskiego miały wpływ na ugruntowanie wiedzy dotyczącej teorii języka oraz jego użycia. Poglądy tych dwóch językoznawców odzwierciedlały się w badaniu języka „w całej jego kompleksowości, zarówno w ujęciu systemu, jak i użyciu” (Czachur 2020: 35). W dalszej części rozdziału czytelnik może się zapoznać, w jaki sposób językoznawstwo polonistyczne i germanistyczne otwierało się na opis języka w użyciu oraz na nowe kategorie badawcze, do których zalicza się obecnie dyskurs. Autor wskazuje na czynniki mające wpływ na badania polonistyczne i germanistyczne obecne w lingwistyce poststrukturalistycznej. Jak podkreśla: „w językoznawstwie polonistycznym, podobnie jak w badaniach germanistycznych, zauważalny jest proces krystalizowania się nurtów lingwistycznych wychodzących poza analizę systemu” (Czachur 2020: 49). Wskazuje on tutaj na rozwój takich subdyscyplin, jak teoria tekstu, socjolingwistyka, stylistyka, analiza konwersacyjna, językoznawstwo kognitywne, pragmalingwistyka i genologia lingwistyczna, gdyż język jako przedmiot został badany w kontekście społecznym, komunikacyjnym i kulturowym. Zaznacza jednak, że rozwój lingwistyki polonistycznej i germanistycznej przebiegał w inny sposób. Chociaż zarówno w myśli lingwistyki polonistycznej, jak i germanistycznej usytuowano w centrum zainteresowania język w użyciu, to obie lingwistyki są zbliżone do siebie, ale jednak nie tożsame. Po 1945 roku na rozwój lingwistyki germanistycznej oddziaływały względy ideologiczne rozwijane w ówczesnej RFN (wpływ strukturalizmu, gramatyki generatywno-transformacyjnej, gramatyki zależności i teorii walencji) i NRD (wpływ gramatyki funkcjonalnej). Różnica między lingwistyką polonistyczną a germanistyczną po 1945 roku polegała głównie na tym, że w lingwistyce germanistycznej nacisk kładziono na opis procesów językowych, a w lingwistyce polonistycznej — na kulturową interpretację zjawisk językowych.

Kolejny rozdział, *Dyskurs jako przedmiot badań*, poświęcony jest koncepcji dyskursu. Rozważania na ten temat poprzedza charakterystyka poglądów francuskiego myśliciela Michela Foucaulta dotyczących dyskursu. W ujęciu Foucaulta w dyskursie podstawowe są trzy kwestie: wiedza, władza i podmiot. Wiedza jest ujmowana

jako „zbiorowy system przekonań, sposób, w jaki interpretujemy otaczającą nas rzeczywistość” (Czachur 2020: 124). Podmioty dążące do zdobycia i utrzymania władzy narzucają wytwarzaną wizję rzeczywistości. Zatem władza i wiedza pozostają w relacji, gdyż tworzą one wiedzę zideologizowaną. Poglądy Foucaulta wywarły duży wpływ na myśl językoznawczą i późniejsze postrzeganie kategorii dyskursu szczególnie w badaniach germanistycznych w Niemczech. W dalszej części rozdziału W. Czachur zastanawia się, jak pojęcie dyskursu było definiowane i konceptualizowane w prowadzonych dotychczas badaniach językoznawczych, interesując się aspektami użycia języka w dyskursie oraz czynnikami i cechami go warunkującymi. W swoich rozważaniach wskazuje, w jaki sposób dyskurs może być modelowany, a mianowicie postrzegany jako zbiór tekstów, tematycznie wzajemnie powiązanych, jako seria medialnych działań komunikacyjnych, interakcja i praktyka społeczna, jako kulturowy model/wzorzec komunikacji społecznej, jako selekcjonowanie wiedzy i proces negocjowania sensów zbiorowych. Czachur charakteryzuje także dyskurs w poststrukturalistycznej teorii języka, analizując jednocześnie relację między dyskursem a kulturą, dyskursem a mediami oraz dyskursem a praktykami komunikacyjnymi. Przedstawia model dyskursywnego obrazu świata opracowanego na podstawie etnolingwistyki polonistycznej, lingwistyki kulturowej oraz kognitywizmu.

Rozdział czwarty *Lingwistyczne adaptacje kategorii dyskursu* dotyczy czterech różnych sposobów, w jakie kategoria dyskursu została zintegrowana w szerszym aspekcie teoretyczno-metodologicznym. Te wybrane przez autora nurty dyskursologiczne rozwijały się na gruncie germanistycznego i polonistycznego językoznawstwa. W kolejności zaprezentowanej w rozdziale są to: krytyczna analiza dyskursu według Siegfrieda Jägera, stylistyka dyskursu Bożeny Witosz, lingwistyka dyskursu Jürgena Spitzmüllera i Ingo Warnkego oraz mediacyjna analiza dyskursu Tomasza Piekota. Badania Jägera oraz Spitzmüllera i Warnkego rozwijały się w ramach lingwistyki germanistycznej, natomiast Witosz i Piekota — polonistycznej. Szczegółowe omówienie przez autora tych czterech koncepcji ma bowiem na celu udzielenie odpowiedzi na dwa pytania: w jaki sposób te koncepcje adaptowały kategorię dyskursu do istniejących tradycji metodologicznych? oraz: jakie korzyści z tej adaptacji płyną dla modelowania przedmiotu badań, metod i procedury badawczej w ramach lingwistyki dyskursu? Interesująca dla autora była konceptualizacja następujących pojęć w ramach tych czterech nurtów badawczych: język, dyskurs, kultura oraz ideologia. Po omówieniu tych nurtów badawczych czytelnik znajduje podsumowanie zawierające syntezę zaprezentowanych koncepcji z zakresu analizy dyskursu. Wartościowym elementem tej części monografii jest tabela (Czachur 2020: 209), będąca zestawieniem i porównaniem owych czterech teorii w kontekście wybranych kryteriów, co ułatwia czytelnikowi ich zrozumienie. Autor wyróżnia tam pięć kryteriów, na podstawie których zestawia z sobą omawiane koncepcje: inspiracje teoretyczno-metodologiczne, dyscyplinowe ramy teoretyczno-metodologiczne, dyscyplinowe źródło metod badawczych, przedmiot badań oraz cel/kierunek badań. Badania Jägera oraz Warnkego i Spitzmüllera opierały się na teoriach dyskursu Mi-

chela Foucaulta, a Piekota na kognitywno-społecznych teoriach dyskursu Teuna van Dijka. Wspólną cechą tych czterech koncepcji jest przedmiot badań oparty na analizie pojedynczych tekstów (Jäger, Witosz) lub korpusów tekstów (Warnke i Spitzmüller, Piekot). Kierunki badań wykorzystywały analizę ideologii i strategii dyskursywnych (Jäger, Piekot) oraz wiedzy zbiorowej (Witosz, Warnke i Spitzmüller). Podsumowując swoje rozważania, autor zauważa:

zaprezentowane koncepcje różnią się poza tym na poziomie kierunku prowadzonych badań; dla jednych celem jest rekonstrukcja ideologii ukrytych w strategiach dyskursywnych, dla innych analiza zjawisk i procesów kulturowych czy wiedzy zbiorowej. Wspólnym mianownikiem jest integracyjny charakter postulowanych badań i sposobu modelowania pojęcia dyskursu, choć stopień pogłębienia metalingwistycznej refleksji nad językiem i dyskursem jest zasadniczo inny. (Czachur 2020: 208)

Rozdział *Lingwistyka dyskursu — integrujący program badawczy* to prezentacja koncepcji projektowania dyskursu. Lingwistyka dyskursu została tu ujęta jako projektowy program badawczy zawierający nowatorską procedurę badawczą, jej przedmiot oraz cel:

dyskurs jako przedmiot badań musi zostać zaprojektowany w procesie badawczym na tle różnych ram metodologicznych i sformułowanych pytań badawczych oraz że procedura badawcza [...] musi zostać zaprojektowana z uwzględnieniem możliwie najefektywniejszych narzędzi analitycznych, jakimi dysponuje lingwistyka i ewentualnie dyscypliny pokrewne. (Czachur 2020: 212)

Przy projektowaniu dyskursu autor prezentuje dwie perspektywy: poznawczą oraz ontyczną. W odniesieniu do perspektywy ontycznej zostają wyróżnione cztery wymiary dominujące w modelowaniu dyskursu w badaniach empirycznych: instytucjonalny, substancyjny, tematyczny oraz modalny/ideologiczny. Według Czachura (2020: 220):

dyskursolog, projektując, zarządza procesem badawczym, motywowany celem poznawczym swojego programu, przy zastosowaniu odpowiednich procedur i metod w celu przeprowadzenia skutecznej i sprawdzalnej analizy dyskursu, czyli uchwycenia reguł tworzenia się znaczeń i sensów zbiorowych.

Rozdział zostaje zakończony studium przypadku zawierającym analizę dyskursu medialnego w Polsce na przykładzie ruchów migracyjnych w Europie w latach 2015–2017. Analiza na podstawie omówionej procedury badawczej obejmuje warstwy werbalną oraz wizualną. Badania mają charakter kontrastywny, ponieważ ich przedmiotem uczyniono czasopisma o profilu liberalnym i konserwatywnym. Tym samym autor konstruuje dwa korpusy tekstów do badań ilościowych (teksty prasowe wyekscerpowane z periodyków o różnych profilach ideologicznych) i jakościowych (wizualna analiza okładek badanych periodyków). Posługuje się tu strategiami nominalizacji oraz predykcji przymiotnikowych i czasownikowych w odniesieniu do dyskursu migracyjnego w Polsce, jak również praktykami multimodalnymi używanymi w wizualizacji badanego dyskursu. Wyniki badania zostały przedstawione jako multimodalne ramy interpretacyjne w profilowaniu Obcego w odniesieniu do dwóch

ideologicznie różnych punktów widzenia, czyli konserwatywnego i liberalnego dyskursu migracyjnego. Ramy interpretacyjne tworzą fasyty/kategorie: wygląd, status socjalny, zachowanie, charakter i ilość, do których aktywowane/przypisywane wartości. Tok przeprowadzonego badania od nakreślenia problemu badawczego przez jego analizę aż do sformułowania wniosków jest przejrzysty i zrozumiały.

Rozważania podjęte we wcześniejszych częściach pracy wieńczy ostatni rozdział pt. *Zakończenie: czy wszystko jest dyskursem?*. Podobnie jak pierwszy rozdział zawiera on także pytanie, na które autor stara się udzielić odpowiedzi. W swoich rozważaniach podkreśla raz jeszcze, że dyskurs jako kategoria „jest rozmyta tylko dlatego, że odnosi się dynamicznego i całościowego procesu komunikowania społecznego, a czynniki go warunkujące oraz jego skutki są wieloaspektowe” (Czachur 2020: 268). Wyjaśnia zasadę projektowania oraz integracjonizmu w ramach lingwistyki dyskursu. W świetle zasady projektowania „badacz dyskursy projektuje dyskurs jako przedmiot badań (jego korpus i procedurę badawczą), kierując się przy tym przyjętą (uświadomioną) perspektywą poznawczą oraz określoną (tematyczną, instytucjonalną, substancyjną lub modalną/ideologiczną) perspektywą ontyczną dyskursu” (Czachur 2020: 268).

Monografia ma charakter teoretyczny i przeglądowy, lecz w porównaniu z innymi opracowaniami dotyczącymi tematyki dyskursu został w niej zaprezentowany dorobek badawczy i aktualne ustalenia dotyczące kategorii dyskursu z zakresu studiów polonistycznych i germanistycznych. Autor przedstawił zarówno podobieństwa, jak i różnice w postrzeganiu kategorii dyskursu z perspektywy językoznawstwa polonistycznego i germanistycznego. Jednocześnie zaprezentował

zmudny proces przełamywania strukturalistycznego myślenia o systemie języka oraz wypracowywania nowych kategorii opisu języka w użyciu, takich jak tekst, akt mowy, tekst mówiony, dialog, gatunek tekstu, tekst medialny i tekst multimodalny, na tle społecznego, kulturowego i medialnego kontekstu ich zastosowania. (Czachur 2020: 267)

Ważnym ustaleniem jest uznanie „za fundament lingwistyki dyskursu jej zainteresowanie sprzężeniem użycia języka z jego kontekstem kulturowo-sytuacyjnym i ideologiczno-podmiotowym” (Czachur 2020: 265). Dlatego celem lingwistyki dyskursu jest analiza dyskursu z uwzględnieniem nie tylko uwarunkowań językowych, lecz także medialnych, kulturowych, komunikacyjnych, społecznych. Autorski charakter monografii odnosi się do ustaleń, że „analiza dyskursu umożliwia uchwycenie reguł tworzenia znaczeń i zbiorowych systemów przekonań” (Czachur 2020: 269) oraz że „dyskurs jako przedmiot badań lingwistycznych jest konstruowalny, a lingwistyka dyskursu jako program badawczy musi być — każdorazowo w oparciu o wypracowane założenia — zaprojektowana” (Czachur 2020: 269). Autor charakteryzuje też dwie zasady, które powinny być uwzględniane przy analizie dyskursu, czyli zasadę projektowania mówiącą, że: „badacz dyskursu projektuje dyskurs jako przedmiot badań (jego korpus i procedurę badawczą), kierując się przy tym przyjętą (uświadomioną) perspektywą poznawczą oraz określoną (tematyczną, in-

stytucjonalną, substancyjną lub modalną/ideologiczną) perspektywą ontyczną dyskursu” (Czachur 2020: 268) i zasadę integracjonizmu, która: „wyraża się w sposobie projektowania dyskursu jako przedmiotu badań, czyli w integrowaniu jego heterogenicznych aspektów oraz w sposobie projektowania wielopoziomowej procedury badawczej, która na potrzeby konkretnych pytań badawczych integruje różne metody lingwistyczne” (Czachur 2020: 268).

Należy podkreślić, że recenzowana monografia jest istotną pozycją w najnowszych publikacjach dotyczących badań nad dyskursem. Autor, prowadząc swoje rozważania nad kategorią dyskursu, dokonuje udanej próby wypracowania nowatorskiej metodologii w badaniu dyskursu. Jego rozważania mają charakter nie tylko ogólnoteoretyczny i porządkujący, lecz także projektujący. Ważną ich częścią są refleksje nad dyskursem, a mianowicie polonistyczne z jednej strony oraz germanistyczne z drugiej strony. Przedstawienie tych dwóch nurtów pozwala czytelnikowi poznać, jak polonistyczne i germanistyczne językoznawstwo otwierało się na kategorię dyskursu. Tym samym Czachur integruje różne metody badawcze oraz założenia teoretyczne opracowane dotychczas przez językoznawców w Polsce i w Niemczech. Zwieńczeniem tych rozważań jest propozycja analizy dyskursu jako integrującego programu badawczego. Została ona bowiem zastosowana w badaniu dyskursu migracyjnego. Autor podkreśla, że rozważania zawarte w pracy nie wyczerpują tematu i wymaga on dalszej penetracji. Niemniej jednak mogą stanowić bodziec do przyszłych dyskusji na temat dyskursu i rozwijania nowych teorii dyskursywnych. Mimo udanej próby usystematyzowania dotychczasowej wiedzy o dyskursie i opracowania kolejnych metodologii badania dyskursu stan badań nie zostaje wyczerpany i otwiera przed współczesnymi lingwistami nowe perspektywy badawcze.

Na uwagę zasługuje obszerna bibliografia obejmująca nie tylko polskojęzyczne, lecz także obcojęzyczne opracowania. W cytowanych pracach przedstawiono, jak kategoria dyskursu jest postrzegana przez językoznawców niemieckich, angielskich i francuskich. Autor w doborze literatury nie ogranicza się wyłącznie do osiągnięć językoznawczych wypracowanych na gruncie polskiej lingwistyki. Badania dyskursologiczne mają charakter interdyscyplinarny i czerpią z osiągnięć pragmalingwistyki, tekstologii, socjolingwistyki, aksjolingwistyki, kulturoznawstwa, medioznawstwa, politolingwistyki, socjologii, filozofii, historii, więc publikacje z tych właśnie dziedzin wiedzy znalazły się w bibliografii. Narracja i rozważania w poszczególnych rozdziałach i ich podrozdziałach są przedstawione w klarowny sposób. Warto podkreślić, że rozpoczynając każdy kolejny rozdział, autor przedstawia wnioski i dotychczasowe wyniki swoich badań w poprzednich rozdziałach. We wstępie do każdego zarysowuje cele swoich kolejnych badań, które są właśnie jego tematem. W swojej narracji konfrontuje różne stanowiska odnośnie do dotychczasowych badań dyskursologicznych i ich wyników, polemizuje z różnymi rozwiązaniami i pomysłami, stawia otwarte pytania, na które szuka odpowiedzi, oraz stara się usystematyzować dotychczasowe i czasami odmienne podejścia językoznawcze wobec kategorii dyskursu. Warto podkreślić, że opracowanie jest wzbogacone w tabele

i rysunki (wykresy, grafy), a część z nich została samodzielnie przygotowana przez autora (Czachur 2020: 305–306). Na pochwałę zasługuje studium przypadku osadzone we współczesnych czasach, tym samym dobrze znane czytelnikowi chociażby z przekazów medialnych. Wybór dyskursu migracyjnego w Polsce ułatwia czytelnikowi zrozumienie przeprowadzonej przez niego analizy.

Uważam, że najnowsza publikacja Waldemara Czachura *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy* jest cenną monografią wśród prac dotyczących współczesnego językoznawstwa. Umożliwia ona lepsze poznanie kategorii dyskursu i jej różnych ujęć. Ze względu na szerokie rozumienie dyskursu przez różnych badaczy publikacja jest przeznaczona nie tylko dla językoznawców, lecz także socjologów, politologów, filozofów, historyków czy przedstawicieli innych dziedzin nauki.